

ІСТОРИОГРАФІЯ САКРАЛЬНОЇ ТА ЦЕРКОВНОЇ ІСТОРІЇ НА ТЕРЕНАХ ПІВНІЧНО-ДНІПРОВСЬКОГО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ

УДК 726.1

Ольга БАЧИНСЬКА
(Київ)

Архітектура караїмської кенасі у м. Києві

Караїми – нечисленний кримський народ, походження якого досі не з'ясовано. Є декілька версій його виникнення – від кочового народу хазар, що розселилися у Криму та прийняли іудаїзм; від народів північного Ірану та Нижньої Волги, яких витіснили монголи з рідних земель у Крим; від місцевих євреїв, нащадків Багдадської релігійної секти іудаїзму; як синтез декількох народностей [5–7].

Перша згадка про караїмів у Криму відноситься до XIII ст. (у зв'язку з заснуванням кенаси – молитовного дому в м. Кафа – сучасній Феодосії). Саме у цей час починається міграція кримських караїмів до інших регіонів. У XIII ст. на запрошення короля Данила Галицького караїми переїхали до Галича та Луцька, а в наприкінці XIV ст. на запрошення великого князя литовського Вітовта інша їх частина переселилася до його резиденції в Троках (сучасне м. Тракай у Литві) під Вільном (Вільнюсом), де виконували функції особистої охорони литовських князів і користувалися усіма вигодами Магдебурзького права. Найбільшою общиною у середньовіччі була кримська, яка підтримувала зв'язки із зазначеними іншими. У Криму жив вибраний духовний голова караїмів – гахан. На той час караїмським центром стало м. Мангуп, згодом – у XV–XIX ст. – Чуфут-Кале, населення якого майже повністю складалося з караїмів. Тож очевидно, що найдавнішим культурним і духовним центром караїмів є саме Крим.

Релігія караїмів – форма іудаїзму, яка дещо відрізняється від релігії євреїв і має елементи ісламу та християнства. Під час перебування Криму у складі Російської імперії відокремлення цього народу від євреїв дозволило отримати караїмам привілеї, яких не мали євреї – з 1863 р. їх прирівняли у правах з іншим населенням імперії, на них не розповсюджувалося

НІЖИНСЬКА
СТАРОВИНА
Вип. 16 (19)
КИЇВ
2013

антиєврейське законодавство. Саме тому серед караїмів були достатньо багаті та відомі люди, які потім ставали меценатами [5–7].

Храмова споруда караїмів називається кенаса; слово не відмінюється й походить з іврити від “бейт-кнесет” – “дім зібрань”. Молитовний дім караїмів має певну схожість із синагогами – це базиліка, зорієнтована з півночі на південь, у південній частині знаходиться найсвятіше місце храму – вівтар. Внутрішній простір споруди розподілявся на частини: передпокій, молитовний зал; також із трьох боків навколо храму (крім південної вівтарної частини) могли бути прибудовані галереї. Передпокій (галерея, коридор) “азара” був призначений для людей похилого віку, там вони збиралися перед молитвою. Молитовний зал розділявся на 3 зони: ближче до входу знаходилася двоярусна зона з лавками для людей похилого віку та хворих у нижній частині та загра-тованим балконом для жінок зверху – “мошав-зекенім”; далі на південь зал продовжувався у повну висоту споруди і був висланий килимами для чоловіків і хлопчиків, де вони молилися стоячи та на колінах – “шулхан”; у південному кінці споруди розташовувався вівтар, де священнослужитель – газзан – здійснював богослужіння перед священним ковчегом. Зараз у кенаса центральна частина також заставлена лавами [9–11].

Наприкінці XIX ст. у Російській імперії налічувалося 20 кенаса, з них – 11 у Криму [10]. Багато караїмських храмів було зруйновано упродовж XX ст., але деякі з них все ж таки збереглися. Серед них – надзвичайна ошатна караїмська кенаса у Києві (вул. Ярославів Вал, 7), збудована за проектом видатного архітектора В. Городецького.

Караїмська община у Києві з’явилася з розвитком міста, і на момент будівництва храму складала біля 400 чоловік. Головою общини на той момент був Соломон Коген, який разом із братом мав тютюнове виробництво – обидва були багатими людьми. З ініціативи С. Когена та благословення київського газзана Йосипа Султанського була куплена ділянка та розпочаті роботи з будівництва храму. Запросили молодого, але на той час відомого архітектора Владислава Городецького. Він спорудив храм у незвичайних формах із нового для того часу будівельного матеріалу – цементу, оздоблював кенаса італійський скульптор Еліо Саля (рис. 1). Коли один із братів Когенів помер, другий продовжив розпочату справу, і в 1902 р. споруда була закінчена й освячена. Функціонував храм недовго – після встановлення радянської влади його націоналізували та використовували не за призначенням. Зараз у колишній кенаса знаходиться Будинок актора та Спілка театральних діячів України. Впродовж XX ст. храм утратив деякі свої деталі – зникла баня, малі двері – ґрати, потроху осипаються цементні прикраси. Внаслідок знищення бані храм має зовсім відмінний вигляд від первісного [12].

Караїми завжди ставилися до своїх храмів відповідально, неодмінно прикрашали внутрішній простір. Але зовнішня архітектура храму – як унікальної за формами споруди – чомусь не сформувалася. Зовнішній вигляд храму кожної релігійної конфесії має свої характерні форми, риси, деталі, за ним можна визначити не тільки його функцію, але й до якої релігійну приналежність. Найдавніше зображення караїмської кенаса – малюнок такої споруди у Феодосії [17]. На малюнку можна побачити, що караїмський храм зовні мав вигляд звичайного будиночка під скатним дахом із маленькими прямокутними віконечками. В кенаса у Луцьку [8] з’явився скатний дах із двох частин – верхньої та нижньої; додалися арки у віконцях; в кенаса у Тракаї [4] – невеличка башта на даху. Кримські кенаса з Чуфут-Кале [1], Євпаторії [15] прикрасили арочними галереями. З’явилися деталі на трикутному фронтоні кенаса в Галичі [3]. Відзначився на хра-

мах караїмів офіційний архітектурний стиль Російської імперії – в їх зовнішньому вигляді почали використовувати ордери та їх складові – карнизи, прикраси, будівлі стали більш високими, на два поверхи, як у кенаса в Харкові [14]. При утворенні образу з'явилися нові деталі: круглі вікна, гострокутні та підковоподібні арки. Але, разом із тим, необхідно зазначити намагання архітекторів зберегти образ старовинних караїмських храмів у вигляді рядів вікон, трикутного фронтона у кенаса Сімферополя [13] та Севастополя [19]. Кенаса у Бердянську [16] та вхід до кенаса у Євпаторії [15] демонструють багатство деталей. Але все одно в караїмських храмах не були утворені форми, які б давали змогу з першого погляду розпізнавати у споруді саме храм караїмів.

Незвичне архітектурне рішення храму караїмів народилося у м. Києві завдяки В. Городецькому. Київська кенаса – одноповерхова. Але новаторським рішенням архітектора було розміщення бані над вхідною частиною замість трикутного фронтона, виділення незвичними прийомами вхідного порталу й узагалі використання дивовижного стилю для утворення образу споруди. Цей стиль ще з початку ХХ ст. визначали як арабо-мавританський, мабуть особливо не розбираючись у стилях і регіональних відмінностях мусульманської архітектури. Пізніше за такими ж принципами – з банею над входом у східному стилі – була збудована кенаса у Вільнюсі [2]. Після цього, будівництво храмових споруд караїмів припинилося – з настанням атеїстичного радянського періоду. В сучасний час нові об'єкти не зводяться. Першочерговими завданнями нечисленного народу караїмів стає відродження й реставрація вцілілих споруд.

Виявилось, що прототипом київської кенаса є іранська культова архітектура, а не арабські будівлі Північної Африки, певний період яких називають мавританським. Саме з архітектури Ірану В. Городецький узяв окремі елементи як ідеї для створення образу храму. Схожість з київською кенаса була виявлена у двох мечетях з Ісфахану [20]: в оформленні ніші-міхрабу однієї з мечетей; у формі бані, сталактитів і візерунку на внутрішній поверхні половини бані вхідного порталу другої мечеті.

Вхідний портал київського храму караїмів має ті ж самі композиційні особливості, що й міхраб однієї з мечетей: написи арабською у вигляді літери “П”, невисокі колонки навколо ніші, завершення у вигляді арки із загостреним кінчиком, навіть заповнення куточків навколо арки рослинним орнаментом (рис. 2).

У європейській традиції бані розташовувалися над важливими частинами храму – в центрі споруди, над перехрестям повздовжніх і поперечних просторів, над вівтарем. У традиції мусульманського Ірану баня розміщувалася за іншим принципом – над вхідною частиною. Ось цей прийом і вибрав В. Городецький для того, щоб прикрасити київську кенаса.

Оформлення внутрішньої поверхні бань сталактитами на території Ірану виникло з дуже давніх будівельних технологій, внаслідок чого поверхня отримувала вигляд огранених дорогоцінних каменів. Варіантів такого оформлення безліч, але вдалося знайти вхідний портал, утворений половиною бані (характерний для Ірану прийом), з елементами схожими з київською кенаса – у вигляді літери “У”. Внутрішня поверхня цієї половини бані, крім сталактитів, має завершення у вигляді півкола з дрібними візерунками (рис. 3). Кругле вікно входу київської кенаса схоже з півколом візерунків з мечеті Ісфахану.

Такому впливу іранської архітектури на творчість В. Городецького повинно бути якесь пояснення. І воно було знайдене у книзі, написаній самим архітектором. В. Городецький був мандрівником і завзятим мисливцем. У книзі про африканське сафари

[18] він написав, що до 1911 р. вже побував у 5 екскурсіях, в т.ч. вказуючи на відвідини Середньої Азії, Афганістану та Персії. Київська кенаса була закінчена в 1902 р., але враховуючи зацікавленість її творця архітектурною спадщиною Сходу є висока ймовірність того, що свого часу мандруючи Іраном, він відвідав пам'ятки Ісфахану – однієї з давніх столиць цієї держави. Щоб підтвердити це припущення слід точно визначити маршрути його подорожей.

Таким чином, з появою київської кенаса, серед караїмських храмів розпочалося формування нового напрямку архітектури. Форми храму з Києва, створені талановитим архітектором В. Городецьким, були екзотичними, але їх легко було розпізнати здалеку. В зовнішньому вигляді київської кенаса простежується помітний вплив архітектури мечетей Ісфахану, однієї з давніх столиць Ірану. І цей вплив на творчість В. Городецького, ймовірно, став наслідком його численних мандрівок, в т.ч. мусульманськими країнами. На жаль, подальший розвиток цієї частини культової архітектури, фактично започаткований В. городецьким, був перерваний унаслідок історичних політико-соціальних змін.

Джерела та література

1. Караимские кенаса: Джуфт-Кале (Чуфут-Кале) [Електронний ресурс] // Virtual Karaim Museum: Виртуальний караїмський музей [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: <http://www.caraimica.org/document/64>. – Назва з екрану (29.06.2012).
2. Караимские кенаса: Кенаса в Вильнюсе [Електронний ресурс] // Virtual Karaim Museum: Виртуальний караїмський музей [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: <http://www.caraimica.org/document/395>. – Назва з екрану (29.06.2012).
3. Караимские кенаса: Кенаса в Галиче [Електронний ресурс] // Virtual Karaim Museum: Виртуальний караїмський музей [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: <http://www.caraimica.org/document/464>. – Назва з екрану (29.06.2012).
4. Караимские кенаса: Кенаса в Тракае [Електронний ресурс] // Virtual Karaim Museum: Виртуальний караїмський музей [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: <http://www.caraimica.org/document/322>. – Назва з екрану (29.06.2012).
5. Караимы (народ) [Електронний ресурс] // Википедия: Свободная энциклопедия [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/%CA%E0%F0%E0%E8%EC%FB_%28%ED%E0%F0%EE%E4%29. – Назва з екрану (29.06.2012).
6. Караимы [Електронний ресурс] // Электронная еврейская энциклопедия [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: <http://www.eleven.co.il/article/11972>. – Назва з екрану (29.06.2012).
7. Караимы [Електронний ресурс] // RISU: религиозно-информационная служба Украины [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ru/index/reference/major_religions/~%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BC%D1%8B/33647/karaimes. – Назва з екрану (29.06.2012).
8. Караїмська кенаса (Луцьк) [Електронний ресурс] // Википедия: Свободная энциклопедия [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BA%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B0_%28%D0%9B%D1%83%D1%86%D1%8C%D0%BA%29. – Назва з екрану (29.06.2012).
9. Кенаса [Електронний ресурс] // Википедия: Свободная энциклопедия [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.7val.com/wiki/%D0%9A%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B0>. – Назва з екрану (29.06.2012).
10. Кенаса [Електронний ресурс] // Institute of history of Ukraine, national academy of sciences of Ukraine [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/eng_index.php?l=EHU&verbvar=Kenasa&abcvvar=33&bbcvvar=14. – Назва з екрану (29.06.2012).
11. Кенаса [Електронний ресурс] // Словопедія – Архітектура і монументальне мистецтво: енциклопедія [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: <http://slovopectia.org.ua/44/53402/297367.html>. – Назва з екрану (29.06.2012).
12. Кенаса (Київ) [Електронний ресурс] // Википедия: Свободная энциклопедия [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B0_%28%D0%9A%D0%B8%D1%97%D0%B2%29. – Назва з екрану (29.06.2012).

13. Кенаса (Сімферополь) [Електронний ресурс] // Вікіпедія: Свободна енциклопедія [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B0_%28%D0%A1%D1%96%D0%BC%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8C%29. – Назва з екрану (29.06.2012).
14. Кенаса (Харків) [Електронний ресурс] // Вікіпедія: Свободна енциклопедія [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B0_%28%D0%A5%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%96%D0%B2%29. – Назва з екрану (29.06.2012).
15. Кенаси (Євпаторія) [Електронний ресурс] // Вікіпедія: Свободна енциклопедія [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8_%28%D0%84%D0%B2%D0%BF%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%29. – Назва з екрану (29.06.2012).
16. Кенаса в Бердянске [Електронний ресурс] // Вікіпедія: Свободна енциклопедія [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%81%D0%B0_%D0%B2_%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B5. – Назва з екрану (29.06.2012).
17. Кенаса в Феодосии [Електронний ресурс] // Вікіпедія: Свободна енциклопедія [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%81%D0%B0_%D0%B2_%D0%A4%D0%B5%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%B8%D0%B8. – Назва з екрану (29.06.2012).
18. Малаков Д. Архітектор Городецький / Д. Малаков. – К.: Київ, 1999. – 237 с.
19. Севастопольська кенаса // Вікіпедія: Свободна енциклопедія [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BA%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B0. – Назва з екрану (29.06.2012).
20. Isfahan. – Tehran: Yassavoli Publications, 2000. – 168 p.

Бачинська О.В. Архітектура караїмської кенасі у м. Києві

Анотація: в статті розглядається походження архітектурних елементів караїмської кенаси у м. Києві.

Ключові слова: кенаса, Київ, архітектура, прототип, стиль.

Бачинская О.В. Архитектура караимской кенасы в г. Киеве

Аннотация: в статье рассматривается происхождение архитектурных элементов караимской кенасы в г. Киеве.

Ключевые слова: кенаса, Киев, архитектура, прототип, стиль.

Bachinskaya O.V. Architecture of karaite temple in Kyiv

The summary: the origin architectural elements of a karaite temple in Kyiv are considered in clause.

Key words: a karaite temple, Kyiv, architecture, prototype, style.

[надійшло до редакції: 02.10.2012 р.]

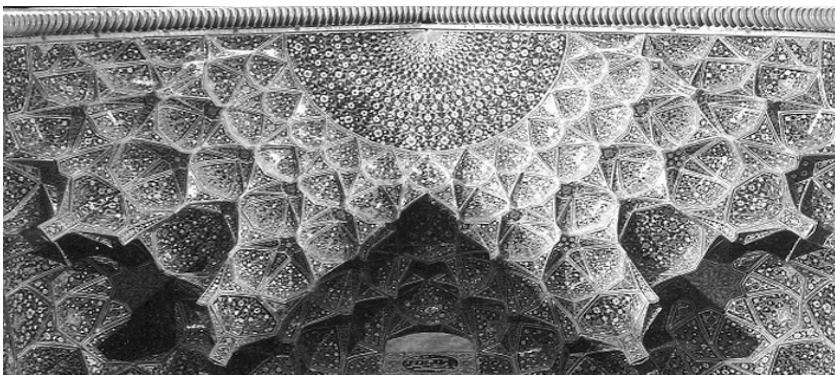

Рис. 3. Нижня поверхня бані порталу мечеті. Ісфахан, Іран.

*Решту ілюстрацій див. на стор. 18 даного випуску збірника